SVÄRDFEJA

är den kanske förbr
festskrift, vilken tillk
bostadshus i Lund fö

Boken själv tillhör h

Åtskilliga kända nam
har själva valt sina
nens sida. Minnen, c
artiklar och kåserie
några bidrag handla
och det förflutnas p

SVÄRDFEJARE OC
en provinsiell bok –
sig därför, till skilln
till någon speciell l
glädje och utbyte a

Trots — eller tack
fria händer, har b
ningar, vilka interf
mil av författarnas
på omslagets andra

Boken är rikt illus
bilder, vartill komm
fem teckningar av
H. C. Jensen-Carlé

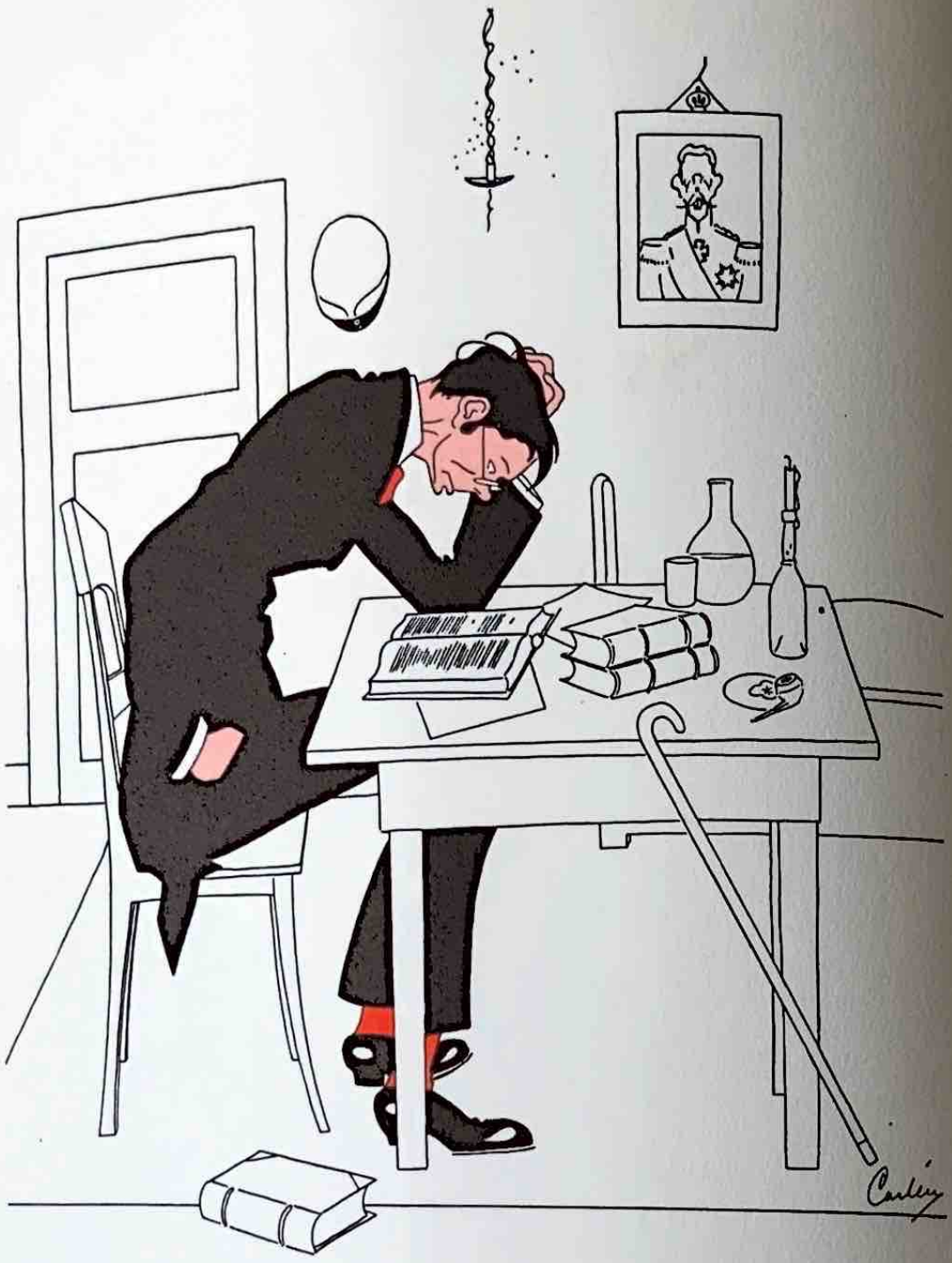
Allhems Förlag ha
boken, varför hela
insamling.

Det är därför reda
lande och trevliga
håll skall få just E
lågt, att köparen
eller han gör en g

Förglömmas bör h
MORD är en läm

Hel

ALLHI

TENTAMENSLÄSNING
Teckning av C. H. Jensen-Carlén i »Drag ur studentens lif» (1917).

EN FESTSKRIFT TILL MALMÖ NATION 1962

Svärdfejare och själamord

ALLHEMS FÖRLAG

SVÄ

är den
festskri
bostads

Boken

Åtskilli
har sjä
nens si
artiklar
några h
och det

SVÄRD
en prov
sig därl
till någ
glädje

Trots –
fria hä
ningar,
mil av
på omsl

Boken
bilder,
fem tec
H. C. J

Allhems
boken,
insamli

Det är
lande o
håll ska
lågt, att
eller ha

Förglön
MORD

HELMER LÅNG

Solens söner

Om Navaho-indianerna, deras myter, riter och sandmålning

SVÄ

är den
festskri
bostads

Boken

Åtskilli
har sjä
nens si
artiklar
några l
och det

SVÄRD
en prov
sig därl
till någ
glädje

Trots –
fria hä
ningar,
mil av
på omsl

Boken
bilder,
fem tec
H. C. J

Allhems
boken,
insamlir

Det är
lande o
håll ska
lågt, att
eller ha

Förglön
MORD

TILL NAVAHOLAND

De besvikelser som är oundvikligt förknippade med livet, beror oftast på att vi drömt oss ting och människor vackrare än de visar sig vara i kritisk belysning: den »store» mannen är futtig och småskuren, när det gäller, en skimrande luftbubbla som spricker vid första hårda vindstöt; den vackra filmstjärnan har vid närmare besiktning narig hud under pudret, de svepande ögonfransarna som står så förföriskt svarta mot blå skuggor, är påklistrade, bröstens sköna kupoler uppblåst gummi; och diktens hänförda ord — »det är stoltare våga sitt tärningskast» — visar sig dölja rädsla, feghet, »hänsyn» till vad som är lämpligt eller fördelaktigt.

Men det är vår lott att taga skenet för innehåll, ytan för innebörd: vi använder våra sinnen innan vi lärt oss träna upp hjärnan. Det må trösta oss, att perspektivskiftet ibland sker i motsatt riktning: ett tarvligt yttre kan dölja »ett hjärta av guld»; den mexikanska tiggarflickans smutsiga trasor visar sig hölja en gudinnas kropp; i en utdömd lägenhet fäster den förnyande konstens heros kanske i detta nu på duken en vision som ska beundras om hundra år. När vi själva upptäcker vårt misstag, då får vi kompensation för desillusionen: vi upplever en *uppenbarelse*.

Jag gör dessa reflexioner apropos indianerna. Vi löper, i vår inställning till dem, gärna skalan från hänförelse till avslöjande desillusionism. Den ädle, tappre, stolte indianen som vi mött i Voltaires *Naturens son* (som väl inleder indianromantiken), hos Chateaubriand, i Coopers *Den siste mohikanen* och alla de mera stereotypa indianböckerna — var finns han i dagens verklighet? Vilhelm Moberg som med spänd förväntan lär ha sett fram emot mötet med Chippewaindianerna, varav flertalet ännu lever sina förfäders primitiva liv i stora reservat i nordvästra Minnesota, upplevde besvikelsen. Han såg deras trista bostäder, deras quasimoderna klädedräkt, deras buttra uppsyn; han kom aldrig innanför ytan. I *Invandrarna* skildras indianerna också som lata, fula och grymma. Det är bara fantasten Robert som

beundrar deras fiffighet att inte arbeta över hövan (och, från manlig synpunkt, att låta kvinnorna utföra det nödvändiga arbetet). — Samma vulgärsyn hörde jag uttryckas av en svensk affärsman som varit en mansålder i USA: indianerna var ingenting att bry sig om, de var »lata, försupna och smutsiga»!

Sanningen är naturligtvis att indianfrågan — ty det existerar en indianfråga precis som en negerfråga i USA — är en social fråga, ett anpassningsproblem. Indianerna har inte ännu slagit rötter i det moderna samhället, styrka har de i regel i den mån de bevarat sina uråldriga traditioner. Men det finns många exempel på att indianer tagit aktiv och skicklig del i administration eller kulturliv; bland hjältarna från andra världskriget finns också indianer, de användes bl. a. som chifferexperter eftersom ingen utanför Amerika var kompetent att förstå deras rotvälska. Deras intelligenskvot ligger ingalunda under den vita; någon stam med uråldrig kulturell vakenhet såsom *hopi* tycks rentav ligga över det vita genomsnittet. Och vad den yttre skönheten beträffar finns det naturligtvis en massa fula indianer, liksom vi trots alla våra skönhetsdrottningar skulle kunna ställa upp en avskräckande samling svenskor. Men man kan också möta underbart vackra indianer och indianskor: män med ståtlig växt och skarpskurna, man frestas säga ädla profiler, kvinnor som Hollywood borde slåss om att engagera, med en varm, mjuk skönhet som erinrar om den orientaliska.

Den officiella amerikanska inställningen till indianerna har varit skiftande. Efter den tidigare isolerings- och reservatpolitiken kom en tid, då man med alla medel skulle inordna indianerna i det moderna samhället. Detta ingripande födde tragik; man kan se den i indianslummen i t. ex. Los Angeles. Uppryckta med rötterna gick indianerna andligen under. I denna giv styckade man bl. a. upp de redan hopkrympta reservatens jord på enskilda, med följd att en stor del övergick till vita. Nu söker man vädja till stamgemenskapen för kollektiva arbeten, och det förefaller vara en rimligare väg. Dessutom bygger man nu från grunden: undervisning och utbildning är parollen. Analfabetismen viker snabbt undan. Men därmed kommer förmodligen inom snar framtid också de sista genuina indiankulturerna att försvinna eller degenerera.

Den till synes primitivaste och ynkligaste stammen i USA har både mest ursprunglighet och mest av oförutsedd skönhet att uppenbara: det är *Navaho-indianerna*, som föranlett denna artikel. Indianerna i USA omfattar nu över en halv miljon människor, en summa som förmodligen ligger i närheten av deras antal då Columbus kom till Amerikas kust och visade vägen för indianernas hänsynslösa besegrare, conquistadorerna. Det finns en stor mängd stammar och språk bland

indianerna; Navahoindianerna utgör den största enheten i USA. De har också det största reservatet: Navaho-land består av 16 miljoner acres eller 65 000 km² (ungefär lika stort som ³/₄ av Götaland) i nordvästra New Mexico och norra Arizona. Tidigare har de bott något längre åt öster: på en engelsk karta av år 1720 utmärkes i nordvästra New Mexico *Apaches de Navaio*, den viktigaste stammen jämte Taos och Apacherna, vilka nu är ganska små stammar. Omkring år 1700 anses Navahos annars ha erövrat sina nuvarande boplatser med centrum omkring Canyon de Chelly; de kom väl då norrifrån. De fordom krigiska Navahos gjorde flera gånger uppror och slogs tappert mot amerikanerna 1863—68. Deras uppror nedslogs grymt av välkände cowboyhjälten Kit Carson (som har ett museum i Taos). Han bortförde 8 000 man till östra New Mexico, de dog som flugor i dessa koncentrationsläger men fick återvända efter fyra år. Sedan dess har de hållit fred och förökat sig i ro. År 1890 var de bara 17 000 individer, nu ligger deras antal över 90 000; folkökningen är 2 procent om året.

Flertalet Navahos lever ett erbarmligt liv. De är ursprungligen ett jägarfolk som förmodligen liksom apacherna bott i tält (myterna talar härför), men så långt tillbaka vi kan blicka, har de sina egna hyddor, s. k. hogans, ursprungligen heliga byggnader. En hogan är en hydda av stockar och lera, där stockarna sticker ut rätt dekorativt i de mera välgjorda exemplaren. I vår tid har den ofta ersatts av ett enkelt brädskjul, som döljer största fattigdom och torftighet. Jag var inne i en dylik hydda en tidig morgon, när familjen just hade stigit upp: en spis, en säng, ett par enkla skåp med husgeråd var hela utstyrseln i »köket», och innanför skymtade ett sovrum med en stor säng som möblemang. Mannen tog hand om de minsta barnen, medan hans hustru, en ung kvinna, med händerna ältade en deg av vatten och majsmjöl. Hennes gamla mor, med ett ansikte som en sprucken lerkruka, stekte plättarna direkt på spisen; det var morgonmålet. Jag fick veta att den gamla kvinnan vävde mattor, men den sista var just lämnad till försäljning, och nästa var nyligen påbörjad. Dessa mattor, som är mycket välgjorda, och vävda för hand med primitiva redskap, blev för mig den första uppenbarelsen av högre kultur hos Navahos.

Snart fick jag också se deras skicklighet som silversmeder. Liksom vävandet är smideskonsten av sent ursprung, från senare delen av 1800-talet och lärd från mexikanerna. I silversmidena — örhängen, halsband m. m. — kan man urskilja mönster som från araberna övertagits av spanjorerna och via Mexico kommit till indianerna. Men där finns också inhemska emblem, som stiliserade sköldpaddor, grodor och björnar, vilka är betydelsefulla i de religiösa riterna.

Men det var Navaholandets natur och dess äldre historia som först imponerade

på mig. Huvudstaden ligger just under ett väldigt naturmonument som kallas Window rock. Detta fönster är ett av de många som liksom öppnas mot hisnande perspektiv och mystiska myter. Längst i norr ligger Shiprock, Skeppsklippan, som reser sitt huvud med gigantiska hårtestar eller segelflikar spretande mot en oftast klarblå himmel. Navahoindianerna betraktar Shiprock som ett luftskepp som en gång fört dem till deras land från folkens urhem i norr. Gudarna hade bestämt att de skulle söka sin utkomst där skeppet strandade, och de blev alltså i detta hav av sand och klippor. Legenden är en symbolisk bekräftelse på den ur folkloristiska synpunkter svårmotsägliga hypotesen att indianerna kommit över Berings sund från Asien; en likartad myt om folkens luftskepp är känd från Indien.

Men det finns märkligare naturmonument i detta väldiga land. Snart sagt varje klippa har sin egen karaktär: det är som att färdas genom ett sagoland, där ett slott eller en fästning hägrar vid varje horisont, en drake vaktar sin skatt, en hjord av elefanter stelnar i flykten, en hjort höjer sitt huvud, en indian vilar på rygg med ögonen riktade mot de flyende molnen. Och mellan bergen vilar sanden, beströdd med grästuvor och ökenväxter som är underbart vackra i blomningen och trots sin torftighet tillräckligt näringsrika för getter, får och enstaka kor som betar där. Mot solnedgången får sanden ett rosenrött skimmer som stärker intrycket av overklighet, av saga.

De största monumenten finns i *Canyon de Chelly*, ett canyonområde som i skönhet och omväxling anses överträffa det berömda Grand Canyon. Ordet Chelly är en spansk förvanskning av Navahos ord Tsegi, som helt enkelt betyder klippdal. Huvudparten av dalen kallas på spanska Canyon del Muerto, den döde mannens canyon. Man fann nämligen vid första undersökningen 1882 två förhistoriska indianska gravar där. I dessa dalar har man funnit ruiner av flera hundra förhistoriska byar, de flesta byggda mellan år 350 och 1300. De första indianerna kallas efter sina fina korgar för *Korgmakarna* (de gjorde också sandaler, vävnader m. m. men inga lerkärl). Genom nya kulturimpulser ändrades deras ursprungligen individuella bostäder till stora våningshus, varför de efter år 700 e. Kr. kallas *pueblo*, vilket helt enkelt är ett spanskt ord för by. Omkring år 1300 övergavs Canyon de Chelly av sina innebyggare, men man menar att en del av de nuvarande puebloindianerna i Arizona och New Mexico är avkomlingar av dessa förhistoriska bebyggare i Navaholand. Här finns underbart suggestiva ruiner: »Antilophusen» som har namn efter vackra målningar (dock målade först i mediet av 1800-talet av en Navahoindian), »Vita huset» m. fl.

Navahoindianerna har individuella bostäder. och de ligger i myterna i strid med

pueblos och »cliff-dwellers» (kanske bl. a. hopi, vars reservat ligger mitt i Navaholand); man har framkastat idén att dessa kulturellt högtstående »klippinvånare» stimulerat Navahos gudamyter. Närheten till de mäktiga monumenten måste i varje fall verka eggande på fantasin. Betraktaren kan, från en hög utsiktspunkt, se de nuvarande bebyggarnas bostäder, små gröna, grå eller bruna hus, på botten av en ödslig dal, där några leksakshästar betar, och en orörlig indian lutar sig mot husväggen. Du kan betrakta honom i timtal utan att han rör sig, ty han har mera tid och tålamod än Du . . .

MYTERNA

Men vad är svunnen skönhet, ruinernas romantik, mot den man kan se med egna ögon, kan se skapas! Jag kom till Santa Fé i New Mexico, där jag fann det intressantaste i Amerika: Museum of Navaho Ceremonial Art. Med ett slag uppenbarades för mig en suggestionskraft av myt och konst, som jag aldrig kunnat drömma om, när jag såg de fattiga, föraktade Navaho-indianerna.

Som alla »primitiva» stammar har Navahos sina riter, sin magi. Liksom hos de andra indianerna tar magin formen av dans och sång; men, det är det originella, den tar sig uttryck också i målning. Man kan finna intressanta konstärliga formelement hos alla Amerikas indianer: i hårprydnader, masker, mattor, lerkärl, korgar, kroppsmålning etc. Men ingen stam utom Navaho formulerar sina myter i sand- eller torrmålning (sandpainting, dry-painting). Hopi (liksom tidigare californiska indianer) gör dock s. k. »sandaltaren», som Yrjö Hirn beskrivit i *Pueblofolkens Konstlif* (1901); men det rör sig endast om en enda målning av moln och blixt-ormar.

Målningen ingår som ett led i ett större sammanhang, en ceremoni med en mångfald riter. Det är svårt att säga vilket led som är viktigast: sång, dans eller målningen. Troligen från början sången: medicinmännen eller de heliga männen kallas av indianerna själva helt enkelt för *sångare*, och sång ledsagar varje ceremoni. I begynnelsen var ordet, ordet är makt, namnet ger behärskning; så lär Navahos myter liksom Johannesevangeliet. Det skönaste i Navahos dikter är känslan för denna ordens maktberusning, en känsla av samma art som Hjalmar Gullberg drömt sig i Dödsmask och lustgård: »O att få kalla månen i den skapade lustgården vid namn . . .». I myterna talas det också om att de mytiska förfäderna eller gudarna som pris för en ynnest fått så och så många sånger. När Förste Mannen dödat 16

vargar i den andra världen, den röda, ber Vargfolket om nåd och säger: »Återväck våra 16 män till livet och vi ska ge våra sånger i ersättning.» Han gör så och får 64 sånger; Puma-folket och Vildkatterna ger på samma sätt 88 respektive 108 sånger.

Men målningarna tycks vara krönet och slutmålet i ceremonierna, och de är främsta anledningen till att jag blivit djupt fascinerad även av deras mytologiska bakgrund. Denna är alls inte klar, jag har läst ett tiotal arbeten utan att finna något som gör sig besväret av en syntes. Det som gjorts inom detta rika område är huvudsakligen — fältarbete: uppteckning av myter, beskrivning av de enskilda riternas och sandmålningarnas utförande. Man väntar sig småningom en sammanfattning av den nuvarande direktörn för Navahomuseet, professor Kenneth Foster, som ursprungligen är expert på ostasiatisk konst, vilket bör ge de rätta perspektiven.

Det är uppenbart att Navahos mytologi ger en mängd nya belägg för vad man skulle kunna kalla *myternas universalitet*. Överensstämmelserna i stora drag likaväl som i karakteristiska detaljer kan knappast vara enbart tillfälligheternas spel.

Berättelsen om universums skapelse, tillkomsten av andeväsen och livet i de olika »världarna» upptar huvudutrymmet i *Skapelsemyten*, sådan den upptecknats efter Hasteen Klah, och *Uppkomstmyten* (Emergerne Hyth) efter fader Berard Haile; båda ingår i Museum of Navajo Ceremonial Art skriftserie. Skapelsen, speciellt i Uppkomstmyten, har vissa likheter med bibelns, men ännu tydligare är förbindelsen med egyptisk religion, för att inte tala om den polynesiska. Historien börjar i den svarta världen, den lägsta, och går uppåt till högre existensformer, genom den röda, den gula och den blå världen till vår egen värld. Var och en av de tidigare fyra världarna hade fyra kamrar. (Fyra är det heligaste talet, så kommer två och dess andra multiplikatorer). Den första kammarens folk, insekterna, vandrade uppåt tills de träffade på, i den fjärde kammaren, bl. a. Förste Mannen och Första Kvinnan, Den först Skapade Mannen och Kvinnan, Coyote (namn på en rävart) och Eldguden.

Det är dessa typer som sedan söker sig uppåt. Alla är onda men har skaparförmåga: myten berättar om livets gradvisa utveckling från kaos till ordning. Förste Mannen anvisar platsen för alla företeelser som skapas: himmel, regnbåge, måne, åska, vegetation, långt liv, lycka o. s. v. Hans rikedomar är vit snäcka, abalone, turkos, gagat och rödvit sten; dessa stenar och deras färger har sin stora betydelse i målningar och andra riter. Genom att placera dem i de olika väderstrecken och andas på dem, skapar han pelare som bär ljus till jorden. Dessa pelare bär också upp himlavalvet; egyptiska bildframställningar uppvisar en likartad kosmisk konkretisering.

Mycket i dessa myter är färgrikt och fantasifullt, men dunkelt: det är som att vandra genom en snårskog, där det är långt mellan sollysta gläntor. Utan övergång glider man — i den blå världen — från de storartade mytiska sammanhangen in i den femte tillvaron, vår vardagsvärld. Representanterna för de olika djuren blir tydligen nu klansymboler: de agerar som människor men kan i mytens snabba förvandlingsrus stundtals återta djurets huvudegenskaper eller gestalt. Vargen är en hövding som lär folket att odla trädgårdar och fält, och han går på jakt med en svart båge och pilar med stjärtfjädrar.

Mytiskt och vardagligt blandas ständigt. En beskrivning av hur Förste Mannen »skapar Födelsen» (varvid mannens genitalia endast representeras av blandade stenar, medan kvinnans är blandade-ädelstenar!) leder över till en lång berättelse om en konflikt mellan män och kvinnor. Måhända avspeglas här den korta period i mänskligheten historia, då enligt viss expertis matriarkat rått; fast här är det mannen som vet hur man ska sköta jorden.

Det intressantaste i episoden är skildringen av abstinensens kval: en jägare som träffats av blixten, då han förgått sig med en infångad hind, sjunges till liv igen av åskguden och färdas hem på regnbågen, tillsammans med sin hjälpare Eldguden. Nayenezgani behandlar mannen med medicin, och andra riter tar vid, även sandmålning. Det är tydligt vad de avser att råda bot för.

Det är en underlig blandning av storslagen fantasi och trivial vardaglighet, av mytologiskt och folkloristiskt, som upptecknings arna erbjuder. Dessa myter, som är Navahos bibel, har inte bibelns stränga komposition. Men man bör understryka att de ju upptecknats först i vårt eget århundrade, efter en utveckling som kanske har samma startpunkt som bibeln. De har förändrats och modifierats under en mångtusenårig tradering; till denna utveckling hör bl. a. att även uråldriga myter lokaliserats till de områden där Navahos bor i historisk tid: deras grannar är Utah-indianerna i norr, Taos och apacherna i öster och sydöst, Zuni i söder. Givetvis har senare kulturkontakter befruktat myterna. Sålunda har solsönerna ett äventyr med en elak häxa som erinrar om sagan om Hans och Greta, och i en annan hjältes historia har invävts historien om »Bord duka dig»; den måste vara sekundär, eftersom indianerna inte under för-columbisk tid kände till sådana möbler som bord. Av denna grund kan man givetvis inte utdöma huvudmotiven i myterna; men dylika tillskott ökar angelägenheten av en samlad vetenskaplig behandling. Det är möjligt att en del av skapelsemyten inspirerats av bibeln, men »uppkomstmyten» företer alltför originella drag (delvis påminnande om exempelvis polynesiska) för att utan vidare kunna avfärdas. Man kan sålunda, liksom i mesopotamisk mytologi, urskilja en

måndyrkan, som måhända gått före den soldyrkan de flesta myter genom en del kombinationsarbete troligen kan återföras på. I *Night Chant* står mån- och soldyrkare sida vid sida. De tre mest betydelsefulla personligheterna i mytologin har alla förbindelse med solen.

Den första är Estsan-ah-Thlehay, »Förvandlingskvinnan». Hon är i skapelsemyten dotter av Himlen och Jorden, i uppkomstmyten av modern Mörkret och fadern Gryningen. Hon får så makt över ljuset, över livet. Hon uppfostras av Förste Mannen och Kvinnan, men gör uppror mot dem — hon representerar tydligen den goda, skapande principen i tillvaron. Gudinnan, som på 12 dar blir fullvuxen och vis, har fått sitt namn, emedan hon, när hon vill, kan bli en ung flicka igen. Hon är livet självt, evigt föränderligt. Sedan Förvandlingskvinnan gift sig med Sol-Bäraren och fått tvillingar, börjar hon göra jordens »folk»: hästar, hundar, får, kycklingar, och olika slag av »vita folk» (= människor!): svarta, blå, vita, gula och rödlätta (pink).

Enligt skapelsemyten är Förvandlingskvinnan mor till Nayenezgani och hans tvillingbroder, de s. k. Monsterdödarna (i uppkomstmyten har denna roll övertagits av hennes dubblering Vit Snäckkvinna). Jämte henne själv och hennes make solguden är Nayenezgani Navahos mest betydelsefulle gud, en välvillig hjälpare och väldig kämpe.

Monsterdödarna är förknippade med sådana den mänskliga fantasins eller de atavistiska reminiscensernas vidunder som vi känner också från nordisk, grekisk eller indisk mytologi: en stenjätte med dödande pilar, fågelmonster, ett vattenodjur kallat »Vandrande Klippan», »De-som-dödar-med-sina-ögon» (jämför sfinxen och Medusa!) och »den ändlösa Ormen» (jämför Midgårdsormen!). Men de underligaste av dessa fantasifullt utstyrda odjur är onekligen »Nafsande Vagina», som tydligen representerar den ohämmade könslustan; mycken mytbildning tycks f. ö. förbunden med denna. Monsterdödarna har solen till far och månen till farfarsbror. Bröderna måste vandra till solen för att få styrka att döda monstren. Solen, som har berglejon, björnar, ormar och åskor till dörrvakter, dödar alla som besöker honom (tydligen för att ej förlora styrka), men pojkarna lyckas överleva med list och olika makters hjälp och blir erkända som solens söner. Därmed får de makt att besegra solens andra skapelser, monstren, men fadern säger till dem, med ord av biblisk klang: »Ni skola döda Edra bröder och mina älsklingar; hädanefter skall broder döda broder och även sina dyraste älsklingar» (pets).

Det sista och svåraste monstret Nayenezgani dödar, är Nafsande Vagina. Hon är förbunden med Mountain Chant och dess björnsånger; under seansen göres fem kakor i form av en vagina.

Björnen, som är en av Navaho-mytologins viktigaste figurer, har speciellt samband med överdrifter i könslivet. Tydligast blottas detta i historien om »Flickan som blev björn» (Changing Bear Maiden). Flickan, kallad »den sprittande» (Tingling Maiden), har tolv bröder. Hon gifter sig mot deras vilja med Coyote (Räven), som är en blandning av fiffighet, elakhet och organisationsförmåga, liknande den nordiska mytologins Loke. Coyote är inte helt ond, han har bl. a. gett elden åt människorna, och man erinrar sig det lustiga faktum att Loke visat sig vara en nordisk variant av den grekiske eldbringaren och gudasmädaren Prometheus, så som Strindberg redan tycks uppfatta honom i Lokes smädelser.

I Navaho-myten blir Coyote dödad, och flickan blir gramse på sina bröder: hon förvandlas till en björninna och dödar dem en efter en. Endast den yngste brodern klarar sig och dödar den besatta systern. Han sjunger sånger, under det han skär av hennes vagina och hänger upp den i ett träd, där den förvandlas till ett piggsvin(!). »Dvärg-pojken» återuppväcker därefter sina bröder; »de andra Navahos», heter det, härstammar från dem.

Denna förvandlingsmyt känns ju igen från annat håll — en likartad hos lapparna har som bekant gett upphov till baletten Månrenen. Lapparnas mytologi, liksom finnars, mongolers och Navahos, har djupa rötter i uråldrig naturmystik. Med all sannolikhet är även analogin med Kullervos och Wäinämöinens öden i Kalevala indicium om gemensamma källor. Bruket av *hornen* är en annan, nästan universell likhet. De användes i magisk avsikt: i asaläran, i kristen mytologi (djävulen eller Horn-Pelle) förknippas de med makt liksom i kinesiska och indiska gudamonster, hos keltiska natt- och dödsgudar. I Navahos sandmålningar har Solen, Månen, Moder Jord och Himlafadern alltid horn. De föreställer kanske inte bara makt: när medicinmännen i primitiva riter dansar med behornade masker, förkroppsligas också *förmågan att förvandla.* Hos Navahos har hornen särskild betydelse genom sin förbindelse med hjorten, ett av deras mest åtrådda villebråd; viktiga förvandlingsmyter har samband med antilopen och hjorten. På nordiskt område har vi ju också hinden eller hjorten som agerande i förvandlings- eller trollmyter, äldst i de medeltida balladerna.

Hur förbindelsen med bibelns berättelser skall tolkas, får väl bedömas från fall till fall. Egendomligt är att den originella myten med profeten som sväljes av en jättefisk, bibelns Jona, finns i Navahos sägner. Sumerernas och bibelns syndaflodsberättelse har motsvarighet i uppkomstmyten: »Sedan jorden åter hade torkat, återbördade det Heliga Folket de räddade, och det är de som lever här nu. Det heliga folket räddade också fåglar och djur, han- och honkön, och återbördade dem.»

Tydligt är i varje fall, att indianerna måste ha fått med sig en del av sitt mytstoff, när de någon gång i förhistorisk tid bröt upp från sina boplatser någonstans i Asien. Sandmålningarna återger ibland sammanhang som är bortglömda i myterna. I en mängd målningar möter sålunda ett av Navahos mest heliga emblem, kallad *Dontso*, budbäraren. Tecknet påminner om den kinesiska kalligrafiska skriftsymbolen för cikada, det har stor likhet med Perusha på en indisk väggmålning (som tidigare gjorts på marken!) liksom med den persiska symbolen för himlens fågel. Och sträckningen på händerna är identisk med Ka, den egyptiska symbolen för människans själ. (Se bilderna 1—4.)

En fullständig överblick av Navahos myter är omöjlig, eftersom endast en del är upptecknade; redan dessa tryck upptar flera hundra sidor. Stoffet har inte undgått den långa traderingens öde: att spinnas ut i detaljer, att flyta ut i mångordighet. Även om myterna ofta anges som bakgrund till sandmålningarna, får man anta att de i många fall kommit till som *förklaring av sandmålningar* vilkas egentliga mytologi glömts bort. Myterna berättas nämligen inte vid seanserna, sångerna som beledsagar målningarna är ofta stereotypa. När Dr Washington Matthews 1902 beskrev ceremonin *Night Chant*, kunde han återge två parallella myter, som är mycket olika i detaljer.

Hur en myt kan skifta, visar också den lilla utgåva Mary C. Wheelwright står för (Bulletin 5, Museum of Navajo Ceremonial Art). Hon återberättar *Mountain Chant* efter Hasteen Klah och *Beauty Chant* efter Hasteen Gahni, båda välkända medicinmän. Myterna förtäljer det öde som träffar två systrar, förtrollade av de till unga män förklädda Orm och Björn: de inbjuds till rökning i deras tält (tag varning, unga kvinnor!), söves sålunda och förföres. Systrarnas gemensamma förhistoria berättas i många detaljer olika av de båda Sångarna: i det ena fallet lovas systrarna sålunda av sina bröder till dem som kan besegra stammens fiender, i det andra är det fredliga tävlingar om dem. För Beauty Chant har upptecknats sex versioner med olika detaljer.

Mountain Chant har återgivits redan 1887 i en version som är mycket olik den berömde sångaren Hasteen Klahs. Denne Klah har en enastående ställning i senare tradition: han öppnade myternas rika juvelskrin för forskarna och har gett material för flera uppteckningar. Visserligen har forskare tidigare lyckats återge en del av sandmålningarna i bild: tecknare kopierade dem ur minnet eller sprang ut och in under seanserna, ty direkt avbildning är förbjuden. Hasteen Klah vävde själv mattor som kopierade mönster från sandmålningarna. Ett dubbelt traditionsbrott, eftersom vävandet var en sysselsättning för kvinnor, och Navahos är avoga mot bestående

reproduktion av målningarna, som suddas ut efter varje seans. Klahs mattor utgör Navahomuseets stomme jämte en mängd målade avbildningar.

Men trots Klahs kunskaper bör man givetvis ge visst företräde för den version av Mountain Chant som upptecknats av Matthews år 1887 och bygger på iakttagelser och uppteckningar från 1884; den är drygt en mansålder äldre. Medan Klah binder samman huvudaktören i Mountain Chant med Björnflickan, hon som blev björnens brud, och gör honom till hennes sonson, berättar Matthews om en Navaho-familj i Carrizo Mountains: mor, far, två söner, två döttrar. Familjen flyttar från plats till plats, sökande efter goda jaktmarker, och slutligen får man makt över hjortarna genom faderns trollkonster. Den äldste sonen får ikläda sig hjortskinn och härma hjortens gång — på så sätt lyckas han närma sig djuren och komma inom skotthåll. Men fadern förmanar noga sönerna att jaga i alla riktningar *utom åt söder*. Den äldste blir nyfiken, går åt söder och blir tagen av Utah-indianerna. Han föres som fånge åt norr, och lider mycket, men med gudarnas hjälp blir han befriad och lyckas undfly förföljarna. Han besöker under flykten olika gudar eller klanandar: bergguden, bergfåret, råttan, björnarna, skallerormarna och den Stora Reptilen. Han kommer också till blixt- och dundergudarnas hem, till Fjärilarnas och Regnbågarnas hus, och till fyra varelser av typen »Flicka som blev björn» — den första är hon med de tolv bröderna, en väldig krigare, heter det, och osårbar.

Sistnämnda episod tycks förklara hur myten i Klahs version kommit att kombineras med Björnflickan: här har man glömt bort detta ynglingens besök hos Flicka som blev björn (liksom flera andra), men historien med en »björnflicka» har i stället fått bli förhistoria. Med all säkerhet har också Matthews version förlorat en del. I den ursprungliga myten bör Flicka som blev en björn ha invigt ynglingen i hemliga riter, ha berättat hur hon vunnit kraft och visdom genom umgänge med gudarna. Av sångernas allusioner framgår att en hel del av myten måste ha tappats bort i berättelsen. Så apostroferas en »Helig Ung Kvinna», som är en feminin parallell till den heliga unge mannen. Och Flickan som blev björn strövar omkring bland de svarta och blå bergen och lär sig behärska natten. Härvid hänvisas till en legend, enligt vilken »de heliga» på väg att inhämta gudarnas råd, sätter eld på bergen och vattnen. Röken stiger upp i stora moln, från vilka regn faller över förtorkad jord. Enligt Matthews härrör namnet på denna sång, »Den exploderande pinnens sång», från att man slog med en speciellt hård smäll på trumman. I atomtidevarvet vore man kanske benägen att gissa på en sorts explosionsteori, en Ragnaröks-vision:

Ung Kvinna Som Blir en Björn satte eld i bergen
på många platser. Där hon färdades
blev en kedja av brinnande berg.

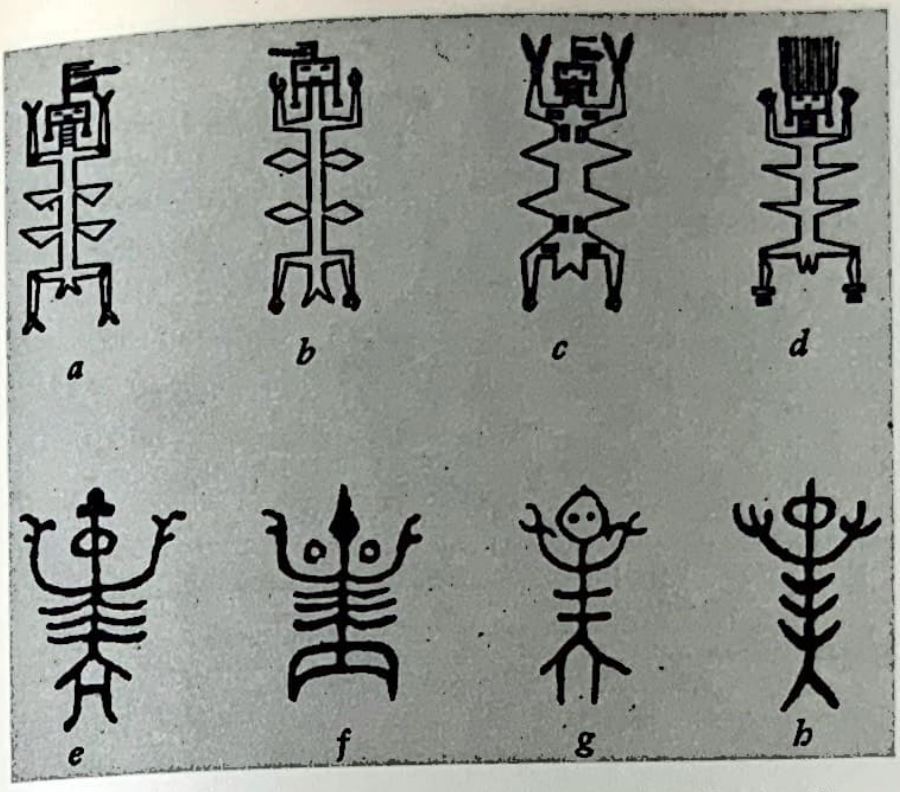
Uttern satte eld i vattnen
på många platser. Där han färdades
blev en kedja av brinnande vatten.

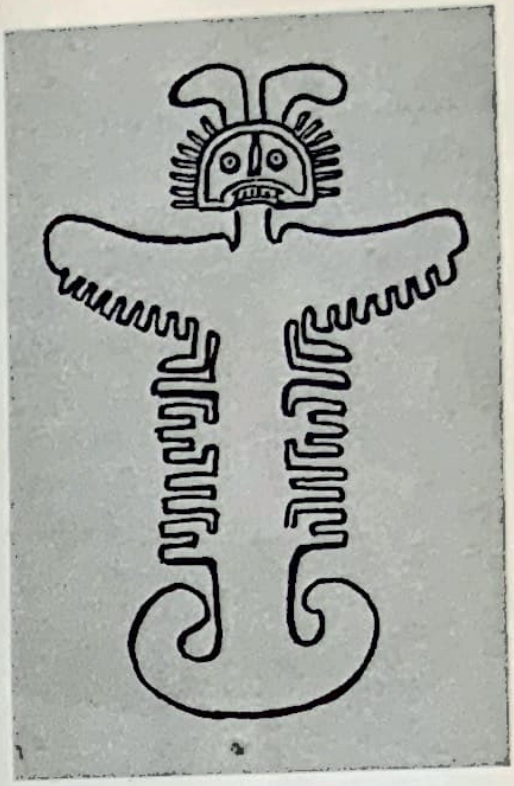
Den yngre versionen låter den unge mannen tas upp som fosterson av en Utah-hövding efter ett plundringståg i Navahos läger, ynglingen blir t. o. m. hövding men faller sedan i onåd och håller på att piskas till döds. Sedan följer en i *stora* drag likartad berättelse om ynglingens flykt, men mycket av den mytiska skönheten och det kosmiska sceneriet i den äldre är bortblåst. I Matthews berättelse får man tydligare begrepp om hur ynglingen, här kallad Dsily Neani (Fostrad bland bergen) lär sig sandmålningarna. En fullständig ceremoni består av fyra sandmålningar, och Matthews har fäste i myten för var och en av dem. Den första lär ynglingen när han besökt Där Gula Blixten Slår Ner (Where Yellow Streak Runs Down), ett hus som är gjort av svart vatten och vars dörr är av vind. Det var hemmet för Långa Grodan, Vattenormen, Pilormen och andra reptiler och vattendjur (jämför plansch). Efter ett besök hos gudar med samma namn som han själv får Fostrad-bland-bergen hälsa på i Lövberget, i ett hus gjort av daggdroppar. Invånarna är »Lång-kroppar», gudinnor som har viss likhet med Regnbågsflickan.

Båda myterna slutar med att ynglingen återvänder till sitt folk och lär sin yngre bror de heliga myter och sandmålningar han fått kunskap om genom gudarna; denne blir alltså medicinman. Profeten löses sedan upp i luften och tages av gudarna till Black Mountains. Avskedstagandet eller himmelsfärden sker i Matthews version med följande ord:

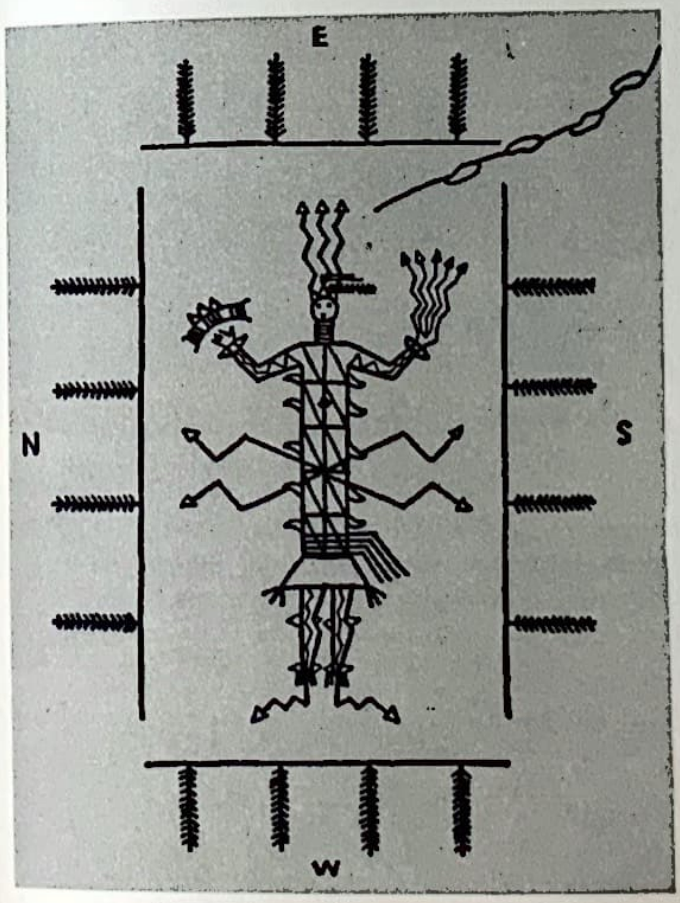
Farväl, yngre broder! Från de heliga platserna kommer gudarna till mig. Du skall aldrig se mig igen; men när regnskurar drar förbi och åskan bullrar ska du säga: »Där är min äldre broders röst!» Och när skörden kommer, ska du säga om de vackra fåglarna och gräshopporna: »Där är min äldre broders sändebud».

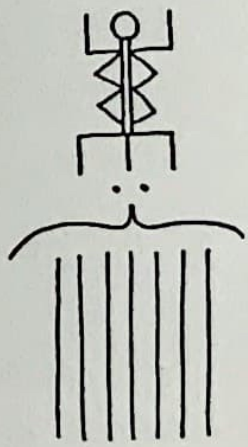
Det är ganska uppenbart att Matthews uppteckning inte bara till tiden är äldre, utan innehåller viktiga uråldriga element, som tydligen hunnit glömmas på en generation, bl. a. jaktmagi. Man kan fråga sig varför fadern förbjöd sonen att gå åt söder. Tydligen därför att *solen* fanns åt det hållet, och solen var farlig, som vi vet

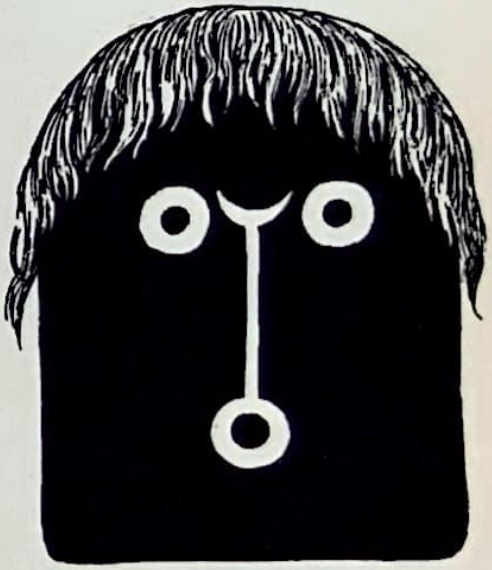

Till vänster: Figurerna a—d är fyra versioner av Navahos Dontso, e—h är gamla kinesiska skrivsymboler för Cicada. — Till höger: En guldsymbol från Colombia i British Museum. — Nedan, i mitten: En väggmålning (gjord då en pojke inviges) med Perusha överst. — Nedan, till höger: Mask, använd i Nattsången, föreställande Hastsezini, vilket betyder svart gammalgud. Han är ägare av elden, en eldgud som tydligen därmed också blir en livgivare: näsa, mun och ögonbryn har formen av en stiliserad majsplanta, som är central i Navahos myter som symbol av liv.

Till vänster: Sandmålning av Nayenezgani »Monsterdödaren».

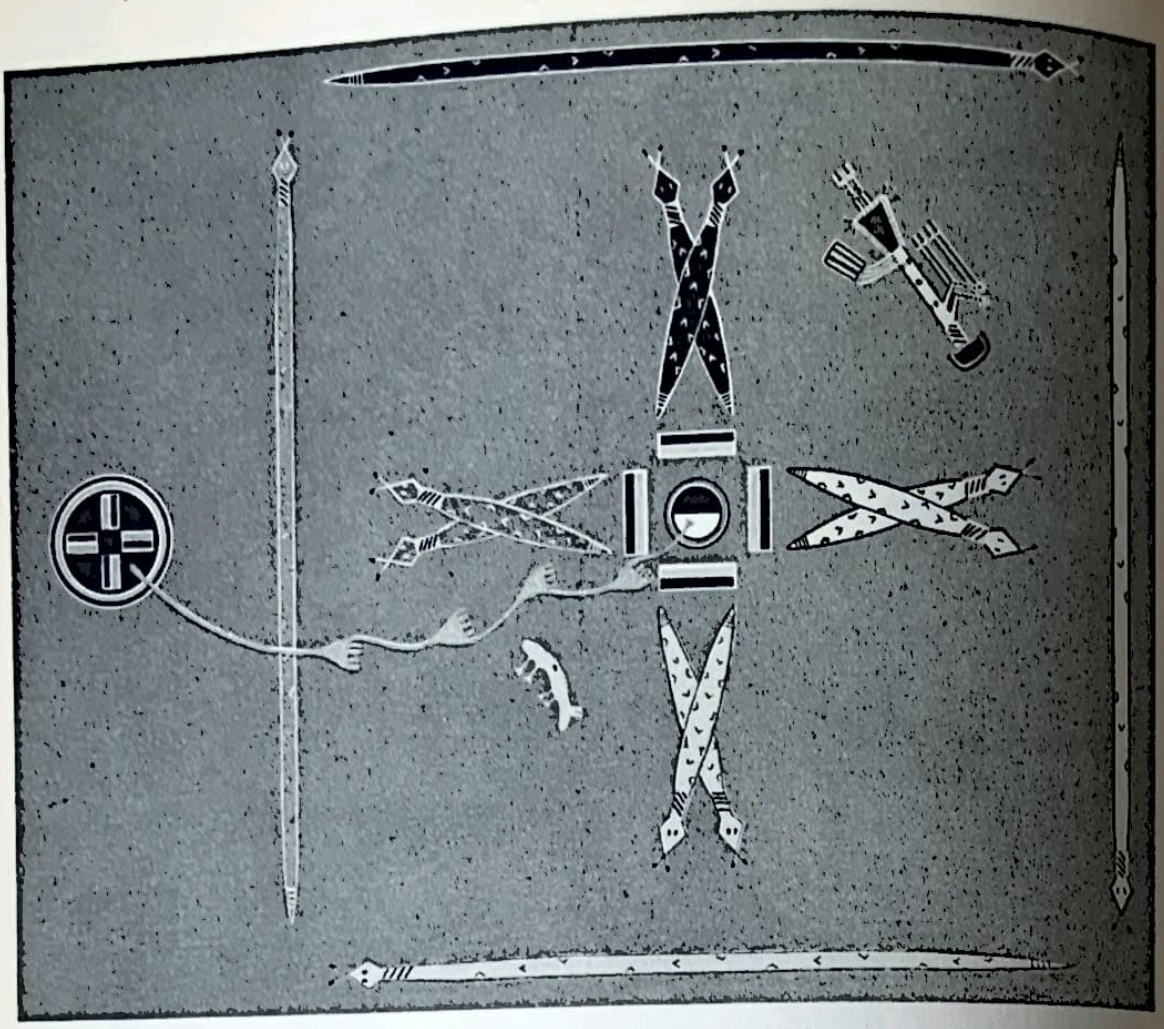
Till höger: Symbolen för egyptiska Ka, den odödliga själen.

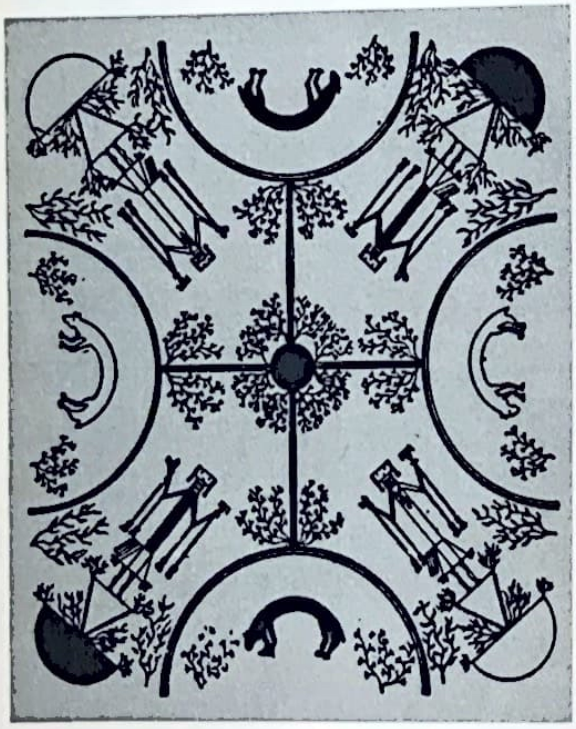
Sandmålning utförd på Museum of Navajo Ceremonial Art i Santa Fe den 28 november 1960. Målningen utfördes av en »Sångare» på sex timmar. De svarta skuggorna skulle enligt Sångarens medhjälpare, en gammal man med så darriga händer, att skuggorna var det enda han kunde hjälpa till med, föreställa bergen där profeten vandrar runt. Men enligt en äldre tolkning (Matthews) erinrar de svarta skuggorna om en tid då myttolkarna utläste bilderna ur molnens formationer. De vinklade strecken från midjan är majsplantor, fruktbarhetens och välsignelsens symboler. De veckade strålarna på var sida av huvudet är konstnärligt raffinerade: slutpunkterna, svart, vitt, rödbrunt, lyser som ansikten. Foto dr Kenneth Foster.

Målningen inför sin fullbordan. En »väkterska» i vart väderstreck med ljusstrålar som gåvor till mänskligheten och vackert broderade kjolar. Sångaren-målaren har till sist slutit regnbågsflickans båge kring väkterskorna och målar vid ingången i öster två vaktare: bergsbjörnarna. Dessa vaktar ingången till parallellogrammen, där gudarna sitter. Patienten skulle ha suttit i kvadraten, medan böner och andra besvärjelser utförts av sångarna. — Foto dr Kenneth Foster.

Första sandmålningen i Berg-Sången. Från profetens besök i ormarnas hus: ormarna återfinnes, korslagda och som vakter i varje väderstreck. Den svartvita cirkeln i mitten är ett hus av vatten, på de fyra parallellogrammen som omger det anses gudarna stå. Berget, som myten utspelas på, representeras av den röd-vit-blå cirkeln till vänster, varifrån björnens spår kommer; måhända är björnen, som Matthews antar, en symbol för profeten själv. Figuren i nordöst är guden Niltci, som i myten följer profeten till ormarna. Färgerna är de vanliga: vitt i öster, blått i söder, gult i väster, svart i norr.

Till vänster: Fjärde målningen i Mountain-top-way enligt Kayenta Navahos — en sandmålningens rokoko.

bl. a. av historien om Monsterdödarna. Det är troligen en gammal sol-rit som döljes bakom myten: på bergen var man närmare solen, där tändes eldarna. (Lokalhistoriskt är det ju f. ö. lite konstlat, att Utahindianerna, som bor i norr, skall ha tagit ynglingen, när han gått åt söder!) Att Berg-sången är en solrit bestyrkes av att den — liksom alla eller flertalet sandmålningar — endast får praktiseras under vintern, den ges först efter den första frosten. Det är *farligt* att göra den under sommaren; ty, kan man tillägga, då kan en alltför närgången sol förbränna och förstöra allt.

RITERNA

Vad som sagts torde ge en föreställning om den myllrande rikedomen i myterna, om deras oenhetlighet, deras variationer och omöjligheten att säga något bestämt om direkta samband med sandmålningarna. Ofta sker förklaringen, som i Mountain Chant, med upplysningen att då och då gjordes den och den sandmålningen, eller att »Profeten» vid detta tillfälle lärt den och burit kunskapen hem till sitt folk. Detta är en kanske från början medveten omväg, därför att man inte ville säga saken rent ut. Sandmålningarna ingår i en bildmagi som vill återställa en rubbad balans genom att besvärja de makter som bestämmer livet. Navahos riter är med andra ord mindre religion, mindre tillbedjan än besvärjelse eller läkekonst. Små sandmålningar göres sålunda utanför hyddorna för att befordra skörden, boskapen drives över andra i syfte att skänka styrka, motståndskraft eller fruktbarhet. Regn eller värme kan framkallas. Välsignelse åkallas för ett äktenskap eller ett byggnadsföretag. Men det vanligaste är att en ceremoni anordnas, då någon blivit sjuk, andligen eller kroppsligen. En diagnostiker tillkallas: genom att hålla patienten i händerna, blicka på stjärnorna eller försätta sig i trans kan han tala om sjukdomens namn, och så vänder man sig till en Sångare som kan den tillämpliga riten. Omedelbart samband mellan diagnos och medicin kan man ju t. ex. tala om i »Handskälvnings-riten»! I andra fall kan någon anses behöva speciellt stöd mot farliga inflytelser utifrån — exempelvis fientlig magi! — eller inifrån, det egna onda jaget.

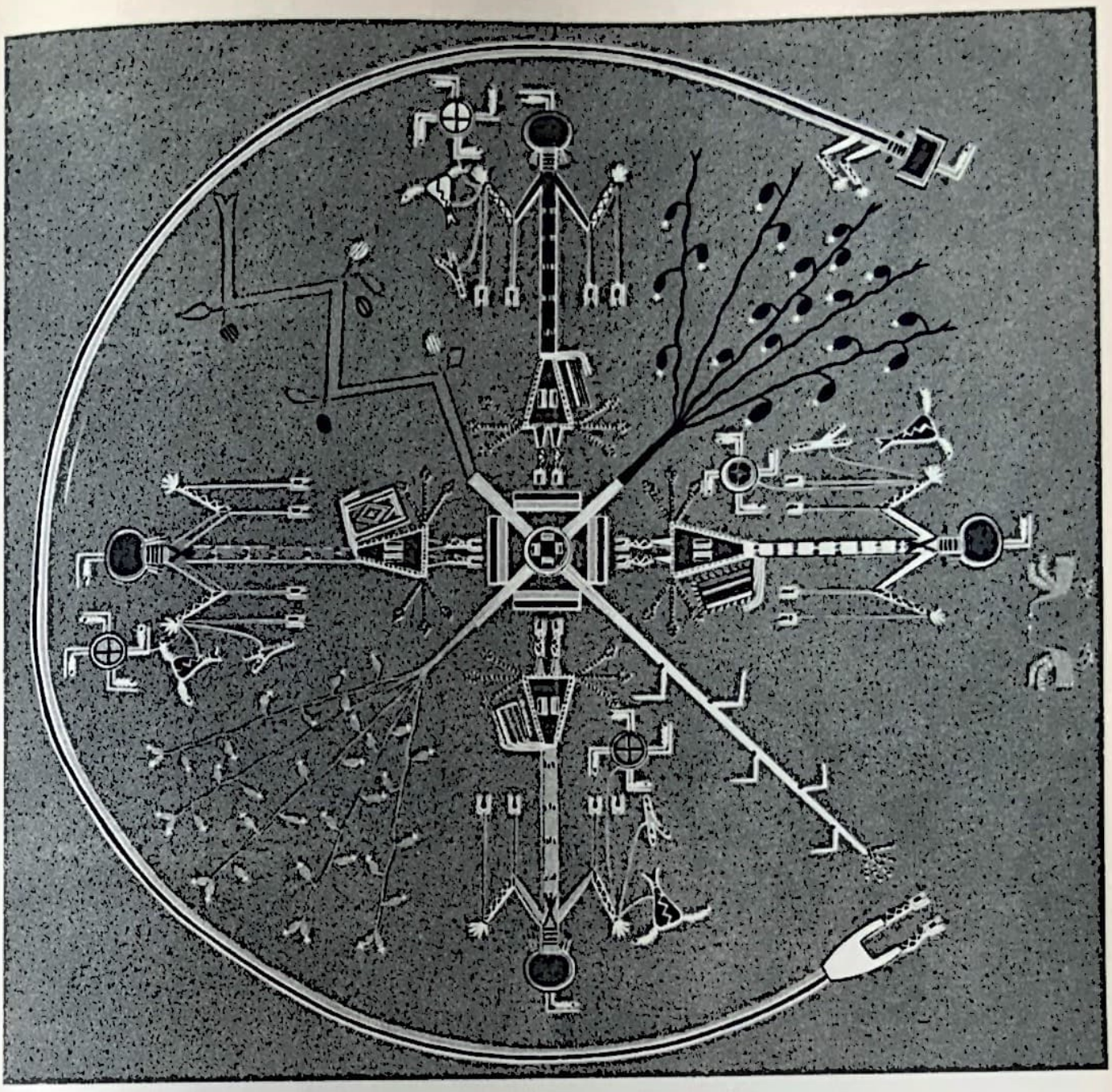
Ibland säges direkt ut: denna målning (Den ändlösa Ormen) utföres när patienten blivit biten av en orm. Ormarna hör till de mäktigaste och farligaste fienderna. Navahos skulle inte drömma om att dansa med ormar i munnen, som Hopi under sin berömda ormdans; de anser det farligt att vidröra en orm, men just genom sin farlighet, sin ettrighet och list kan den ge mycken styrka åt människan. Liksom hos Hopi och Zuni har väl ormmagin från början använts att frambesvärja regn (de är

ofta zig-zag-formade som blixtar). Denna ursprungliga funktion synes ha glömts bort för ormskräcken.

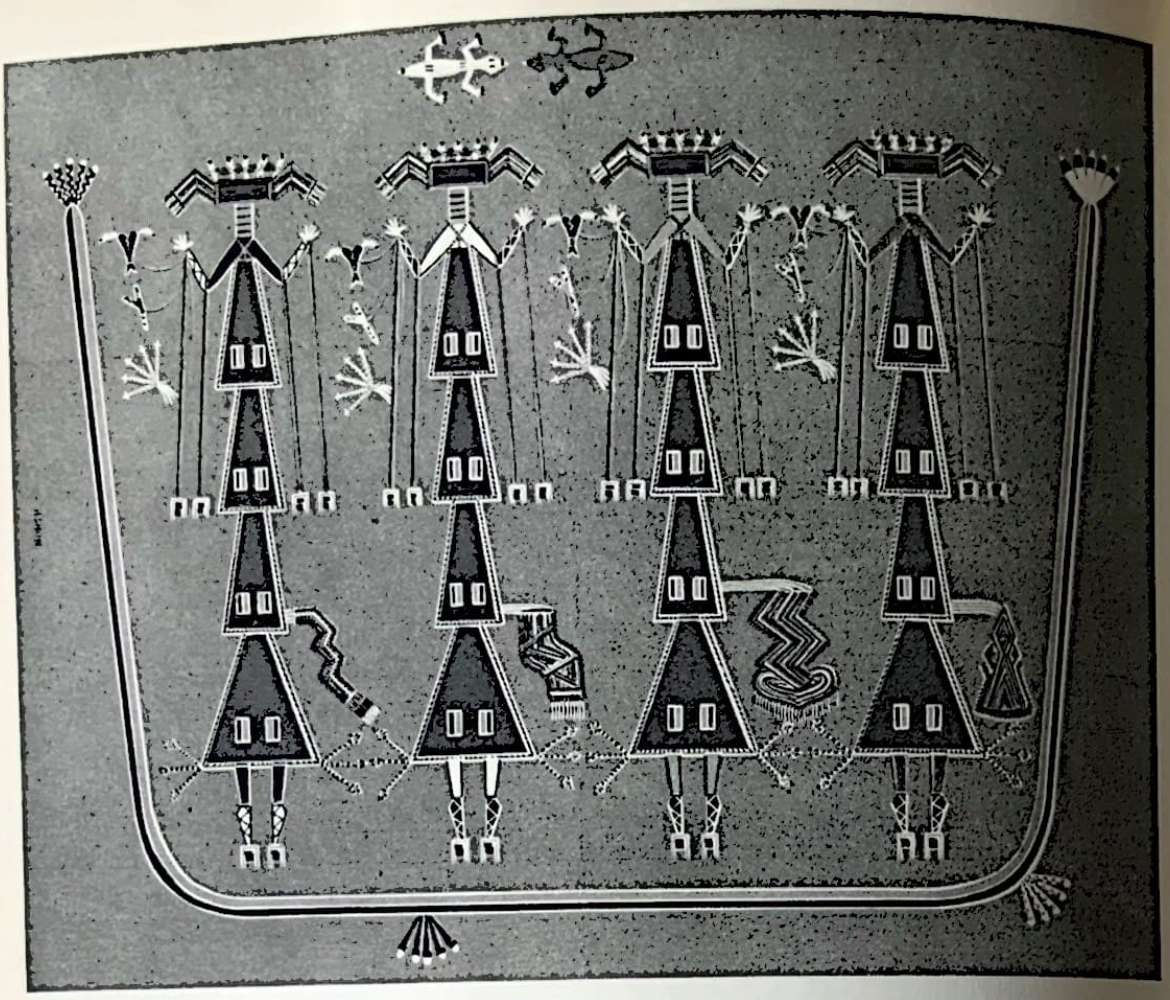
Då Berg-Sången från början tycks vara huvudsakligen sol-magi, kan man fråga sig om dess syster-sång Beautyway (skönhetsvägen), vilken är uppfylld av ormar, varit avsedd att komplettera den med den lika nödvändiga regn-besvärjelsen: jordens *skönhet* blommar först genom förening av de båda.

Den stora sandmålningen ingår som led i långa och invecklade riter som i sin helhet omfattar nio dygn, men riten utföres numera oftast på fem dagar och kan förkortas till två. De fyra första dygnen i en fullständig ceremoni omfattar endast förberedelser som närmast tycks mätta atmosfären, inviga den heliga hogan och sätta deltagarna i stämning; de behöver inte nödvändigtvis utföras i omedelbar anslutning till den egentliga ceremonin. Man inandas t. ex. röken från en mängd heliga plantor och gör bönestickor som placeras framför hogan. I det utförande av Mountain Chant, som Matthews beskriver, kom den sjuka först på kvällen den femte dagen tillsammans med Sångaren; på förmiddagen gjordes bland annat cigarretter som anses rökas av gudarna. Kvinnan fick medicin ur Sångarens påse, ett pulver (förmodligen pollen) som både applicerades på olika delar av kroppen, togs in genom munnen och kastades upp mot himlen genom rökhålet. Ceremoniell rökning, trolleri med en del andra ritiska föremål (offer) beledsagades ständigt av bön och sång. Bönerna sjöngs av medicinmannen och upprepades av den sjuka. Efter offren vände sig de hjälpsökande — med formler som rätt stereotypt går igen i olika böner — till mytens profet Dsily Neani:

Fostrad Bland Bergen!
Bergens Herre!
Unge Man!
Hövding!
Jag har offrat till dig.
Jag har berett en rök till dig.
Må du bota mina fötter åt mig.
Må du bota mina ben åt mig.
Må du bota min kropp åt mig.
Må du bota min ande åt mig.
Må du bota min röst åt mig.
Bota allt åt mig i skönhet.
Gör vackert allt som är framför mig.

Andra sandmålningen i Berg-Sången är den målning profeten såg i björnarnas hus i Carrizo-bergen. De fyra gudarna har röda kjolar = solljus, zig-zag-strecken i de svarta armarna representerar blixtarna mot de mörka molnen. De har örhängen och armband som är blå och röda, d. v. s. av turkos och korall, Navahos förhistoriska, emblematiska juveler. Vid sidan av varje gud är en förenklad bild av en planta, varderas egendom och gåva till människan och med samma färg som gudens kropp: den vita majsen, den blå bönrankan, den gula pumpan, den svarta tobaksplantan. Var och en har sina rötter i de centrala vattnen. Blåfåglar, morgonens budbärare, vaktar ingången, som regnbågsflickan öppnar i öster.

Tredje sandmålningen i Berg-Sången. Den har ett angivet samband med myten, profetens besök i Daggdropparnas hus, bebott av gudinnor som kallades »Långkroppar». De var så höga att deras huvudfjädrar berörde himlen, när de reste sig. För att utmärka deras väldiga längd är figurerna dubbelt så höga som någon annan mytisk figur utom regnbågsflickan — det är därför de ställts bredvid varandra i stället för motställda (hyddan skulle inte ha räckt till!). Därför har de också fyra klädnader (i rött), den ena ovanpå den andra, en enda dräkt skulle inte ha kunnat täcka deras jättekroppar. Ursprungligen målas kropparna nakna och kläderna sättes på efteråt: armarna och benen bevarar den ursprungliga färgen, som är de fyra väderstreckens. från vänster svart (norr), vitt (öster), blått (söder) och gult (väster).

Gör vackert allt som är bakom mig.
Gör vackra mina ord.
Det är gjort i skönhet.
Det är gjort i skönhet.
Det är gjort i skönhet.
Det är gjort i skönhet.

Under den femte dagen och de tre följande utföres olika sandmålningar: en fullständig rit består som nämnts av fyra sandmålningar. Det skulle föra för långt att beskriva alla de beledsagande ceremonierna: rökning, badning, målning av unga sändebud som utstofferas på samma sätt som Dsily Neani när han besöker Fjärilarnas hus etc. Det centrala tycks faktiskt vara målningarna och vad som göres för att mätta dem genom sång och böner eller beströ dem och väggarna med pollen. Enbart för en dags målning har man förtecknat 22 olika moment (Clyde Kluckholm and Leland C. Wyman: An introduction to Navaho Chant practice, 1940).

Den första målningen i Berg-Sången gestaltar som redan nämnts ormarna och tycks ha till uppgift att förhindra deras onda inflytande eller tillförsäkra sig deras välvilja och bistånd — kanske har den ursprungligen varit en återförsäkring om regn efter solframkallandet. De tre målningar som utföres de kommande dagarna utnyttjas direkt för kraftöverföring: den sjuka får sitta på någon av figurerna i bilden och sångaren tar sand eller utströdd majspollen från målningen och lägger på hennes kropp. Denna majspollen, som genom beröringen med målningen fått del av de gestaltade gudarnas kraft, insamlas av deltagarna och användes senare som medicin eller för att avvärja olyckor. (Sålunda berättas att Hasteen Klah i sällskap med två vita vittnen under en bilfärd avvärjde en orkan!) Åskådare som vid seansen känner sig sjuka, tar också sand från figurerna och stryker över sin kropp. Den som är svag i benen, tar stoff från gudabildernas ben till sina ben, den som har ont i huvudet från deras huvuden etc. Detta torde säga nog om målningarnas ursprungliga primitiva innebörd. Vid varje dags slut suddas målningen ut, och sanden bäres utanför hogan.

Med den åttonde dagen är patientens behandling avslutad, och den nionde dagens många ceremonier kan rätt gärna inte ha någon annan innebörd (vid sidan av underhållningen!) än att man så att säga vill lufta ut andarna. Huvudevenemanget sparas till natten, som upptas av dans, sång och skådespel till nästa morgon. Skådespelen är intressanta bl. a. genom ett burleskt, delvis tydligen grovt oanständigt mellanspel, en mim (som Matthews finkänsligt vägrar att referera). Det visar att indianerna

har samma behov av ett lågkomiskt avbrott i det högtidliga eller tragiska som grekerna eller indierna. I danserna uppträder många av mytens agerande genom maskerade män; maskerna är ofta konstnärligt intressanta. En dans, den stora befjädrade pilens, anses vara en läkeceremoni, men tycks mig böra förklaras som att man säkert vill trolla bort de farliga pilarna i den fjärde, avslutande målningen: dansarna låtsar sig svälja pilarna under dansen. Ett uppträde handlar om sökande efter en helig ört, Yucca baccata, ett är »björndansen».

Som mycket annat kan danserna varieras och utbytas, men en av de elva av Matthews beskrivna danserna, tycks inte kunna uteslutas ur Mountain Chant: det är den största och mest pittoreska, elddansen. Dansarna springer här runt en eld med facklor av bark (vanligen ceder) i händerna, en liten tänd risknippa kastas mot vartdera väderstrecket med början i öster, dansarna bränner varandra och sig själva, under en våldsam kapplöpning i den cirkel som byggts upp av rishögar och där elden är mittpunkt. Åskådarna plockar också upp fragment av barken, tänder den och gnider sina händer i flammorna.

Dansens egentliga innebörd tycks till en början vara att man vill skydda sig mot eldens onda effekter, härda sig mot förbränning. Men om min hypotes är riktig, att Mountain Chant egentligen döljer en solrit, får den också en högre symbolik. Solen är nödvändig i vinterns natt, och riterna syftar till behärskning av alla väsen som är solens skapelser. Men det gäller också att skydda sig mot dess alltför brinnande och närgångna kärlek till jorden. Elden i mitten och en krans av jordens torra telningar i en vid cirkel omkring den kunde motsvara solens ställning i universum.

En sång som beledsagar vad som kallas »den stigande solens dans» pekar i samma riktning. Pilarna som sväljes tycks vara sinnebilder för de strålar solen och månen sänder mot vår jord. När människorna har visat sig kunna ta emot välsignelsens håvor — svälja pilarna — är makterna tillfredsställda, solen är villig att skrida fram i sin rätta bana:

Där solen stiger upp
har Helig Ung Man
svalt stor fjädrad pil
har svalt den
och dragit den tillbaka.
Solen
är nöjd.

S
Ö V
N

»Berggudar» enligt en sandmålning i Beautyway (Skönhetsvägen). Gudarna bär utsmyckade majskorgar och medicinpåsar av vessleskinn i händerna. Andra plantor (som de har makt över och kan skänka människorna kraften av) hänger ner från axlar eller bål. De svarta och blå figurerna har också en stor tobakspung, på vilken en rökpipa avbildas. Ormar som korsar solen och månen vaktar den östra öppningen, mellan regnbågsflickans huvud och extremiteter.

Där solen går ner
har Helig Ung Kvinna
svalt bergets rosenpil
har svalt den
och dragit den tillbaka.
Månen
är nöjd.

MÅLNINGARNA

Sandmålningarna är inte konst i vår mening, men de är konst på samma sätt som de äldsta klippmålningarna i CroMagnon eller Sahara, som väggmålningarna i Knossos eller våra hällristningar. Att de har ritisk innebörd medför att de blir i viss mån stereotypa, bundna vid vissa mönster, av traditionen. Men det hindrar oss inte att njuta dem som konst, och traditionen tycks ge visst utrymme för olika stilar. Dessa verk av de fattiga Navaho-indianerna hör enligt min mening till det skönaste och märkligaste vi har av äldre konst, fullt jämförbara med det finaste som skapats i Egypten, Indien eller Mexico.

Variationsmöjligheterna är i själva verket betydande. Det finns i riterna två ceremoniella system: *Blessingway* och *Chantway*. »Välsignelse-riterna» är korta och göres på två dygn: sång, bad, bön, ibland sandmålning ingår. Men även »Sång-riterna», som alltid innehåller sandmålning, kompletteras ofta med en avslutande välsignelseceremoni som ska utplåna eventuella misstag under seansen. Chantway har tre huvudgrupper: Holyway, Ghostway och Lifeway. Holyway är den största kroppen och innehåller 23 sångkomplex, som dock delas upp på 7 huvudgrupper. Shooting Chant omfattar sålunda Red Antway och Big Starway, Hailway och Waterway. En hel grupp har den speciella användningen att bota mot infektion från örnhugg: örnfjädrar användes nämligen i de flesta ceremonier eftersom de anses bära till himlen, och infångandet av örnen, som helst ska tas levande i en fälla, är farligt. (Ceremonierna åsyftar ju vanligen att bevara eller förlänga *livet*; därför ska fjädrar tas från levande eller osårade fåglar.)

Man känner till omkring 650 sandmålningar, forskarna anser att det funnits över 1 000; en del bortglömda ceremonier känner man endast till namnet. Kanske har de varit ännu fler: av de s. k. bönestickorna, som förfärdigas och målas till varje seans, har man räknat upp till 10 000 typer. Här har hela stammen tagit del i pro-

duktionen och därför har de olika typerna lättare ihågkommits. Eftersom varje medicinman endast lärt sig en eller ett par ceremonier och givetvis inte vill lära upp för många efterträdare, har oändligt många, mindre sällan använda ceremonier och därtill hörande sandmålningar hunnit glömmas bort under århundradenas lopp. En hel del av dem bör ju ha tagits med från urhemmet i Asien, för årtusenden sedan. Tibetanerna är det enda folk jämte Navahos som gör sandmålningar, vissa element, såsom regnbågsflickan och de magiska pilarna, är desamma. Men också i Indien finns likartade element, gjorda i magiskt syfte, och där har tidigare också förekommit målningar på marken. Mary Wheelwright som i Indien visades bilder av sandmålningar, fick fullständiga utläggningar av dem, t. ex. av Skapelsemyten, betydligt avvikande från Navahos. Kanske skall språkforskningen en gång kunna hjälpa konst- och religionshistorikerna att klarlägga eventuella samband. Här finns paralleller som verkar mer än tillfälliga: en tibetansk målning använd vid begravningar heter sålunda Sipaho, och Sipapu är namnet på den lägre världen i pueblos mytologi. Navahos ord Ethkay-nah-ashi betyder »de två som går tillsammans» (tvillingar), och dessa pargudar är förmedlare och skapare av liv. Livet kommer från solen och därför synes sammanställningen med Rigvedas Asvins likaväl som med de lettiska solgudarna och kanske Dioskurerna talande. En braman ville härleda ordet Ehtkay-nah-ashi från ett sanskritord med betydelsen »den substans genom vilken gud skapar» plus »tvillingar som rider på hästar»: ashi skulle alltså liksom asvin komma från ordet ekwas (latinska equas, litauiska aswa).

Av referaten har framgått, att färgerna i målningarna ofta har symbolisk innebörd. Målningen förfärdigas i regel med en figur riktad mot vart väderstreck. Sandmålaren eller sångaren börjar med figuren i öster och går i solens riktning, slutande i norr. Den östra gestalten har helt eller delvis vit färg, ljusets och gryningens, den södra har dagens blå färg, den västra aftonrodnadens gula, den norra, nattens väderstreck, är svart. I många sandmålningar har öst och norr emellertid skiftat färg, ett bruk som lär användas för att ge ökad styrka.

Ofta målas samma figurer, med endast olika färger eller smärre variationer, i alla väderstrecken. Men denna teknik, som riten föreskriver, är ibland av stark konstnärlig verkan: den ger samma matematiska balans som låt oss säga konkretisterna eftersträvat med sina geometriseringar eller Salvador Dali med en massa konstlade beräkningar i sin stora Kristusmålning. Målningarna kan ibland bli enformiga, i synnerhet då kompassbalansen ersättes av en uppradning på linje, som sällan ger samma rörlighet. I en av Klahs vävnader visas sålunda en målning från Night Chant, med 24 manliga och 24 kvinnliga gudomligheter, som är precis lika-

dana. De är fördelade på fyra rader, vardera ledd av en talande gud och en blåmaskerad vattenbärare; det blir väl stereotypt.

Men i original imponeras man måhända av monumentaliteten. Andra målningen i Mountain Chant visar de fyra väderstreckens Dagg-flickor i rad. Gestalterna är i original 3—4 meter höga; tydligen är en anledning till att de inte komponerats motställda rent praktisk: hyddan skulle inte räcka till.

Stereotypa är också en del andra element i uppbyggnaden. En mängd målningar har regnbågsflickans kropp som en ring ¾ kring målningen. Hon är en vakterska men också vägen till gudarna: på regnbågen vandrar mytens profeter. Öppningen mellan hennes huvud och ben är alltid i öster, mot den uppgående solen, där börjar också sångaren sitt arbete. Flickan är sig lik från målning till målning, ibland med små variationer. Handen är tom; där placeras under seansen en skål med medicin. Hennes huvud är fyrkantigt, ty alla kvinnliga gudar eller symboler har fyrkantiga huvuden, männen har runda. För övrigt är den manliga färgen i allmänhet svart, den kvinnliga blå. Den övre världen representeras av blå färg, den lägre genom en blandning av vitt och svart.

När ramen är regnbågsflickan, måste ingången i öster i regel ha ett par vaktare. I bergssångens andra och tredje målning är det två vesslor, respektive två blå fåglar. Fågel blå, med söderns och himlens färg, är morgonens budbärare. Han är helig, och hans fjädrar ingår i nästan alla befjädrade pinnar som användes i riterna. Två blå fåglar står enligt myten på vakt vid dörren där gudarna dväljes, därför står de också i målningen, som profeten ska ha sett vid sitt besök hos björnarna.

Jag såg för egen del en helt annan sandmålning tillhörande Mountain Chant utföras. Den utgjordes endast av fyra kvinnliga figurer, som av sångarna kallades för väkterskor eller budbärerskor. Figurerna var likadana så när som på de broderade gördlarna — i öster och väster ser dessa ut som veckade skärp eller vimplar, i norr—söder har de samlats till en vackert bucklad matta. Väktarna vid ingången är de i myten viktiga björnarna, och regnbågsflickan, som här har samma utsmyckning som budbärerskorna, omramar målningen. Möjligen spelade ändamålet in för valet: det gällde inte att bota en sjuk (fast man kunde göra det med denna målning) utan att välsigna museet, i vars hoganliknande byggnad seansen verkställdes.

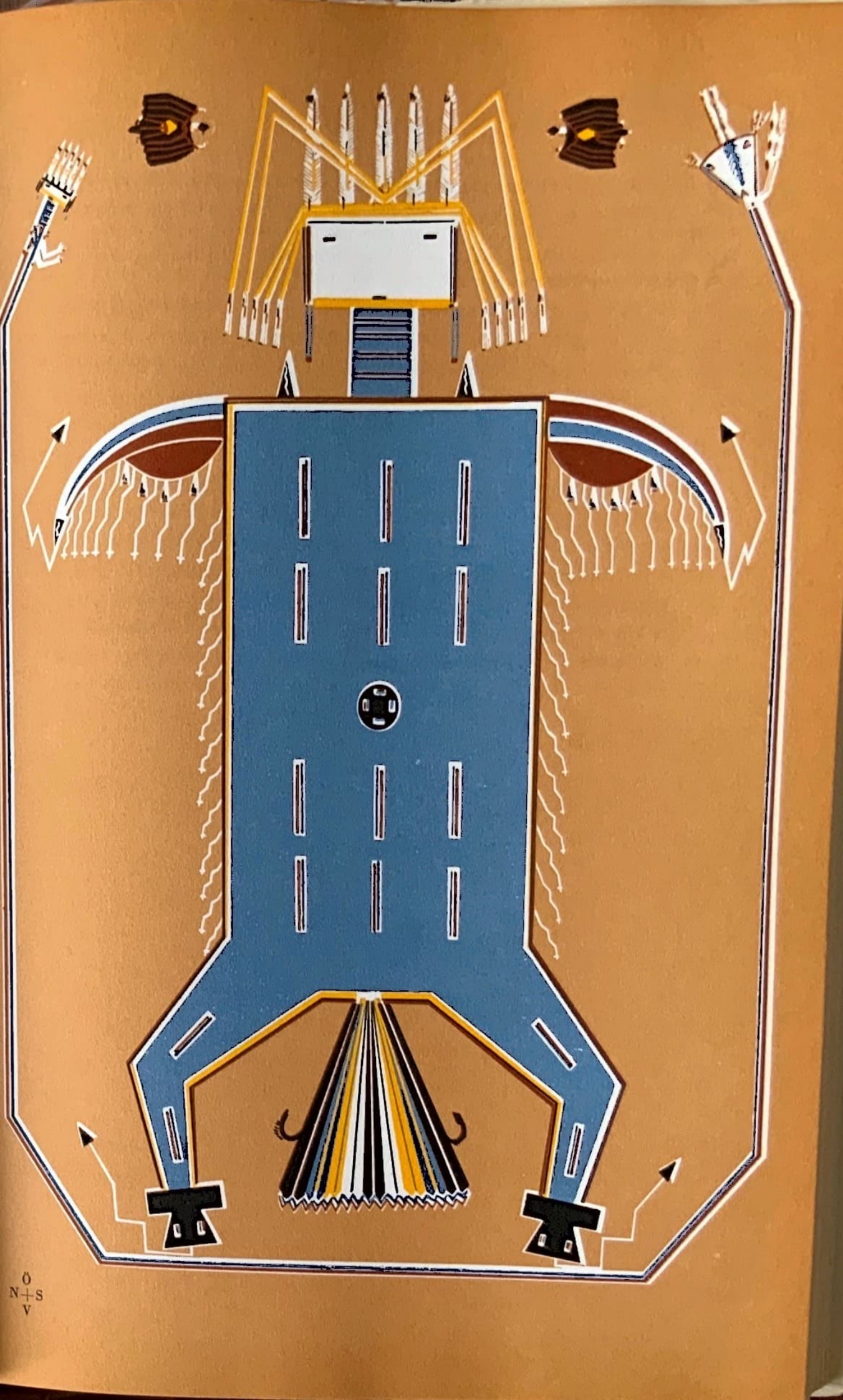
Jag hade redan sett ett par hundra målningar vävda som mattor eller gjorda i stora reproduktioner. De var mycket imponerande. Jag kunde beundra den kubistiska uttryckskraften i Sommardundret eller Stora Dundret, den raffinerade förenklingen i Ormar och moln, den kosmiska konkretiseringen i Himlafadern. Jag såg gudinnor som i sin sammansatta skönhet erinrade mig om byzantinska madon-

nor eller Max Walter Svanbergs förvandlingskvinnor. Jag sveptes med av den utrycksfulla rörelsen i regnbågsfolket som tycks virvla runt sin gemensamma bas, en källa med trollsländor fladdrande på de omgivande molnen; majs, bönor och tobaksemblem utgör ekrar i hjulet (Beutyway). Den emblematiska rikedomen talade också till min fantasi: vad som för indianerna är mytiskt, är för oss led i en ofta raffinerad konstnärlig komposition. Det befjädrade hjulet som har formen av ett hakkors symboliserar rörelse; har också rörelse. I Bergssångens första målning sträckes liksom händer från en röd-svart-blå cirkel (berget) in mot centrum, de svarta vattnens hus i myten. Dessa »händer» representerar björnens fotsteg och målas med majsmjöl; men de gör ett surrealistiskt intryck, drömrörelsen i det stelnat strikta. Bildelementens och färgernas avvägningar är ofta verkligt utsökta; många av de första bildkompositörerna måste ha varit utomordentliga konstnärer. Även senare förekommer tydligen nydanare av formspråket. Louisa W. Wetherills samling, som analyserats av Leland C. Wyman (The Sandpaintings of the Kayenta Navaho, 1952), visar prov på en raffinerad smyckningslust, som kunde kallas en Navaho-konstens rokoko.

Vid seansen fick jag tillfälle att beundra Sångarens hantverksskicklighet. Här fick en ensam man utföra en sandmålning på sex timmar; i regel finns flera medhjälpare till hands och Sångaren endast dirigerar och rättar de övriga. Sandmålningen hade en diameter på omkring två meter. Målaren hade sex sorters färgad sand till sitt förfogande: de fyra väderstreckens, gjorda av pulvriserad sandsten och träkol (svart) ingår alltid jämte rött. Här tillkom en skär färg; grundfärgerna kan blandas också till grönt. En brun färg (t. ex. björnens fotspår) erhålles ibland genom majspollen. Den »blå» färgen som fås genom blandning av svart och vitt, är egentligen grå.

Högen av natursand som utgör grunden plattas efter hand ut och jämnas till med en rundad ekbräda, hämtad från en vävstol. Den tjänar också till att dra upp balanserande figurer (såsom här rektanglar i mitten, bildande väggar i »huset», där patienten skulle ha suttit). Ingen tillåtes vidröra målningen med händerna. De sällsynta rättelserna av en felaktig linje sker genom att strö över sand från botten och strila på nytt.

Den tekniska kunnigheten är beundransvärd. Varje färg förvaras på en barkbit (som fylles på ur moderna kaffeburkar!), och målaren tar en nypa mellan tummen och pekfingret. Tunna och exakta streck strilas ut. Utan ett ögonblicks tvekan ritar målaren linje efter linje, mönster efter mönster, skiftar färger, fyller ytor. Sandbotten och strilningstekniken i förening ger underbart mjuka konturer, som brode-

Ö
N
S
V

Sandmålning av »Sommaråskan» eller »Stora Dundret» i Navaho-ceremonin Beautyway (Skönhetsvägen). Gudens avlånga blå kropp har samma form som den heliga hyddan och representerar ett turkosland av sommarsol. Fötterna är svarta dim- eller molnsymboler, de tolv banden är regn. Också regnpåsar under vingarna och blixtar i zig-zag utvisar regn. Sandmålningen är den sista i en serie på fyra och anses ha stor kraft.

rier på silke. Behärskningen är närmast perfekt. När målaren ska fylla en nagelformad eller mindre rektangulär yta, släpper han bara ute lite mer sand, så att han får hela ytan fylld med en rörelse.

Först mot slutet av föreställningen märktes trötthet och lite vacklan i figurationen. Regnbågsflickans linje runt målningen blev inte riktigt rund, den sista rektangeln lite ojämn. Målaren glömde också bort svansen på en av de vaktande björnarna, vilket jag påpekade, varefter han vårdslöst slängde ut en svans. Riten vet annars inte av några genvägar. När kropparna ska tecknas, måste de först göras nakna, varefter kjolarna klädes på! Det ger f. ö. färgen en speciell, genomskinlig glans.

Det var med sorg jag såg Sångaren, efter den sång som avslutar seansen, ta in bönestickorna som vaktade ingången. Det innebar att han måste gå in i målningen och utstryka allt med stickornas fjädrar, ungefär i samma ordning som figurerna målats. På fem minuter utsuddades en dags arbete, och en underbar vision.

Men utplånad är inte bilden. Den finns i mitt hjärta och blev mig en uppenbarelse av människans förmåga att bevara konstnärliga instinkter och sinne för skönhet även i yttre misär. Navaho-indianerna, dessa jordens styvbarn, försvarar i sin konst sin mytologiska ställning som Solens Söner.